

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

У час, коли українське суспільство переживає глибокі трансформаційні процеси у всіх сферах свого існування, відбуваються кардинальні реформи й у системі освіти. На II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти схвалено і затверджено колегією Міністерства освіти і науки та президії Академії педагогічних наук України, постановою Кабінету Міністрів України ряд документів, у яких освіта розглядається як стратегічний ресурс поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені.

Серед умов забезпечення сучасного рівня освіти одне з провідних місць займають соціально-педагогічний патронаж і соціально-психологічне забезпечення навчально-виховного процесу¹. У Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти в Україні на період до 2012 р. актуалізується проблема педагогічно доцільної і неконфліктної адаптації особистості молодшої людини до суспільних змін, її підготовка до самостійного життя в суспільстві. Більш глобальна життєва перспектива у молоді, як правило, поєднується із проблемою професійного самовизначення, працевлаштування, матеріального забезпечення майбутнього життя, а також суто глибинними, внутрішніми проблемами самопізнання, самотворення, самореалізації.

У сучасних соціальних умовах молодому фахівцю знайти своє місце в суспільстві досить складно. Адже життєвий шлях – це не приватне життя окремої особистості, а й окреслення її творчого самостійного внеску в розвиток суспільства. Юнацтво ж акцентує увагу на своїх потенціях, можливості гуманізації життя, пошуках сенсу існування. Воно психологічно готове діяти, активно себе виявляти, але часто стикається з невизначеністю цілей, недостатнім

---

¹ Про затвердження “Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.” / Наказ Міністерства освіти і науки України № 734 від 17.09.2004 р., с. 3

життєвим досвідом, непослідовністю, невмінням спрямувати свою енергію у потрібне русло. Пошукам сфери самовиявлення не завжди допомагають такі властиві юності риси, як гострота сприймання, емоційна надмірність, динаміка настроїв, нагальна потреба в контактах.

Молодь, що навчається, турбують погана якість викладання, застарілі методи навчання й виховання, нестача часу, невизначеність із майбутньою працею, фінансові труднощі. Внаслідок такої дезадаптації серед підлітків набувають поширення явища неуспішності й неефективності навчання, вади у духовному, психічному, інтелектуальному й особистісному розвитку, що приводить до проявлення різних форм девіантної та протиправної поведінки, алкоголізму, наркоманії, до деградації моральних цінностей. У зв'язку з малоефективністю застосування у боротьбі з цими явищами традиційних педагогічних методів і методик виникає потреба розробки новітніх психолого-педагогічних технологій, прилучення кваліфікованих фахівців у галузі прикладної психології, соціальної роботи і соціальної педагогіки. Таким чином, психологічна служба набуває статусу не тільки органічної складової системи освіти України, зокрема професійної, а й суттєвого важеля у забезпеченні процесів її модернізації.

Розуміння значущості діяльності психологічної служби потребує відповідей на питання: ким за своєю сутністю є практичний психолог професійно-технічного навчального закладу? У чому полягає організація його діяльності в умовах навчально-виховного процесу? Хто є суб'єктами його впливу? Чим відрізняється його робота від роботи педагогів, вихователів, майстрів виробничого навчання, лікарів та юристів?

Основу учнівського контингенту в професійних навчальних закладах складають особи старшого шкільного віку, який вікова психологія називає періодом юності. Він характеризується виразною індивідуальною активністю, захопленням сьогоденням водночас із дедалі чіткішою орієнтацією на майбутнє. Молода людина знаходиться на порозі дорослого, самостійного життя, прагне зрозуміти своє призначення.

Важливою характеристикою юнацтва є його схильність до творчих мрій, коли у своїх фантазіях та раціональних побудовах майбутнього переживається власний імовірний творчий шлях, плануються можливості самовизначення. Загальний соціальний зміст професії, тобто її важливість, необхідність для життя і благополуччя стають основою її ідеалізації. В. Роменець відзначає, що думка юнака про виняткову важливість обраної ним професії є справжнім відкриттям. “Причини, які спонукають молодь до обрання професії, – писав він, – виникають спочатку в таємничо-інтригуючих ділянках пізнання і творчості, що пов’язується генетично з юнацьким інтересом до незвичайного, а потім з’являються прагнення до діяльності...”². Юність і період ранньої молодості переважно забезпечують творчу продуктивність, імовірність до якомога більшої самореалізації протягом подальшого життєвого шляху. К. Ушинський називає цей віковий період “найвирішальнішим в житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проекція головних напрямів пошуків самореалізації на інших вікових етапах”³.

Таким чином, працівники психологічної служби навчальних закладів, у тому числі професійно-технічних, мають надати допомогу майбутнім фахівцям у виборі конкретної галузі професійної діяльності та рекомендації щодо вдалого вибору професії. У процесі психологічної консультації фахівець може виявити психофізіологічні можливості та особливості організму учня, сформулювати висновки про наявність чи відсутність медичних протипоказань щодо роботи за обраним фахом тощо, тобто зробити науково обґрунтований висновок про професійну придатність учня до певного фаху.

Разом з тим, саме у період юності “фіксуються найнижча задоволеність смыслом свого життя, найгостріша невпевненість у собі, стан тотальної невизначеності”⁴. Внутрішні конфлікти породжують зовнішні, маскуючись під суперечки, непорозуміння з оточуючими. Таким чином, підліток опиняється у

---

² Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібник. 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001, с. 110.

³ Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.. – К.:Либідь, 1999, с. 448.

⁴ Там само, с. 440.

складній життєвій ситуації, коли має зробити вибір, прийняти відповідальне рішення.

Сприймання себе як детермінанта саморозвитку набуває нової якості як ставлення до людини, що взаємодіє з іншими людьми. Якщо на попередньому віковому етапі найголовнішим у ставленні до себе було усвідомлення власної неповторності, несхожості ні на кого, то в період юності – це усвідомлення себе не лише як окремої яскравої індивідуальності, а й як члена групи, комунікатора, що налагоджує контакти з постійно зростаючим колом людей, з великим і складним світом. І. Сеченов, досліджуючи уяву, зокрема механізм ідеалізації, шляхи її виникнення, випадки її позитивного й негативного впливу на характер людини, довів, що в юнацькому віці, завдяки властивій йому симпатійній уяві, легко виховати такі якості, як почуття обов'язку, любов до праці й добра.

Незадоволеність окремими рисами свого характеру супроводжується у підлітків невпевненістю у власних можливостях пристосовуватися до реального життя. Та саме “відчуття переконаності власними спроможностями забезпечувати себе у розвитку духовності, передусім власного культурного поступу” називає І. Зязюн показником найважливішої характеристики особистості – її психологічної стійкості⁵. Тому у своїй роботі практичному психологу важливо звернути увагу на розвиток в учня відчуття власної впевненості, яка необхідна людині у всіх життєвих ситуаціях, зокрема у професійній діяльності, що пов'язана із людськими контактами.

Характеризуючи впевненість у собі як результат переживання людиною своїх можливостей у вирішенні життєвих завдань, І. Зязюн наголошує, що “самовпевненість як показник переконаності у своїх можливостях, стійкості поведінки уможлиблюється тоді, коли самооцінка адекватна реальним можливостям особистості”⁶. І, хоча започатковується самовпевненість у ранньому дитинстві, особливо інтенсивний її розвиток відбувається в юності, триваючи усе

---

⁵ Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000, с. 55.

⁶ Там само.

життя. Отже, під час оволодіння професією учень має можливість, за умов правильно організованої психологічної допомоги у закладі освіти, сприйняти установку на вироблення психологічних програм з критичним, дослідницьким ставленням до світу й до себе, тобто на формування чіткого образу “Я”, що приведе першочергово до більш глибокого пізнання самого себе.

У період юності проходить інтенсивний розвиток рефлексії. Момент її підключення вважається “вирішальним, ключовим, тому що саме з цього моменту кожний вчинок стає відбиттям нового, глибинного, відповідального ставлення до власного існування”⁷. Рефлексія ніби припиняє безперервність життєвого процесу і надає людині змогу побачити його ззовні. У результаті особливої значущості набувають моральні переживання, небезсторонне, пристрасне ставлення до оточуючих.

Допомогти молодій людині зорієнтуватися в такій складній ситуації покликана психологічна служба в системі професійно-технічної освіти, основна мета діяльності якої полягає не тільки в соціально-психологічному забезпеченні процесу реформування професійно-технічної освіти на всіх її рівнях, підвищення ефективності навчально-виховної діяльності, а й у професійному сприянні саморозвиткові особистості учня, захисті психічного здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу шляхом здійснення психологічної експертизи і діагностики, соціально-психологічної корекції, профілактики, соціальної реабілітації, психологічної просвіти.

Реалізація цієї мети передбачає виконання низки завдань, визначених Стратегією розвитку психологічної служби в системі ПТО України:

- забезпечення якісного психологічного супроводу процесу навчання; зокрема, здійснення діагностики готовності учнів до навчання у ПТНЗ та проведення психолого-педагогічної корекції тих учнів, які виявились не готовими або відстають у навчанні;

---

⁷ Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.. – К.:Либідь, 1999, с. 441.

- науково-методичне і практичне забезпечення корекційно-розвивальної та реабілітаційної роботи, яке передбачає діагностику особистісного розвитку, ціннісних орієнтацій та соціального статусу учнів, виявлення вад і проблем соціального розвитку дитини;
- орієнтація виховної роботи на соціально-психологічну профілактику негативних явищ в учнівському середовищі, превентивну освіту, профілактику девіантної та ризикованої поведінки підлітків, зокрема, профілактика наркоманії, алкоголізму, поширення ВІЛ/СНІДу, бродяжництва, безпритульності, насильства, незаконних форм дитячої праці;
- здійснення соціально-педагогічної реабілітації учнів, які зазнали різних форм насильства, були втягнуті у протиправні дії, наркоманію, незаконні види праці; підпали під вплив псевдорелігійних культів, знаходяться у скрутному життєвому становищі;
- розробка і впровадження новітніх методик, методів і технологій роботи практичних психологів і соціальних педагогів у системі ПТО⁸.

Відповідно до названих завдань запропоновані такі основні напрями роботи практичного психолога професійно-технічного навчального закладу:

1. Підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу – учнів, викладачів, майстрів виробничого навчання, батьків.
2. Соціально-психологічна діагностика, моніторинг особистісного розвитку і соціальної ситуації розвитку учнів, прогнозування змін освітньої ситуації та визначення основних її тенденцій.
3. Проектування і соціально-психологічна корекція розвитку учнів у навчально-виховному процесі.
4. Психологічна експертиза педагогічних інновацій, методів і методик.

---

⁸ Про затвердження “Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.” / Наказ Міністерства освіти і науки України № 734 від 17.09.2004 р., с. 5.

5. Соціально-психологічна і педагогічна реабілітація учнів, які знаходяться у кризовій життєвій ситуації, соціально незахищених, з особливими потребами.

6. Консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу та керівникам ПТНЗ⁹.

Отже, практичний психолог професійно-технічного навчального закладу належить до педагогічних працівників і виконує свої функції у співпраці з адміністрацією, педагогічним колективом, батьками учнів чи вихованців навчального закладу. План роботи психолога є частиною загального плану роботи навчального закладу, його зміст має враховувати пріоритетні потреби закладу, відповідати основним напрямам психологічної роботи. Для цього в плані доцільно, на нашу думку, передбачити такі ключові розділи:

- допомога адміністрації у вирішенні психологічних проблем навчально-виховного процесу;
- робота з педагогічним колективом, розвиток культури взаємин на засадах психологічних знань;
- співпраця із заступниками директора з навчально-виховної роботи, педагогом-організатором, майстрами виробничого навчання, кураторами груп, батьками із проблем навчання і виховання учнів з девіантною поведінкою;
- робота з учнівським колективом, формування у ньому культури взаємин на основі психологічних знань;
- організаційно-методична робота;
- зв'язки з громадськістю¹⁰.

З метою підвищення ефективності навчально-виховної діяльності професійно-технічних навчальних закладів, сприяння саморозвиткові особистості учнів, крім годин, виділених психологом для групової й індивідуальної роботи з

⁹ Там само, с. 6.

¹⁰ Руденко Л. А., Павлова Г. В. Специфіка роботи практичного психолога у професійно-технічному навчальному закладі: Методичні рекомендації. – 2-е вид., доп. – Львів, 2005, с. 8-9.

учнями, батьками, педагогами, майстрами виробничого навчання, бажано передбачити для кожної групи годину психолога, проведення ним курсів “Основи психології”, “Етика і психологія сімейного життя”, “Психологія спілкування”, “Здоровий спосіб життя”, “Етика і загальнолюдська мораль”, “Валеологія”, “Охорона життя та здоров’я людей” тощо без оцінювання результатів знань учнів у журналі.

У разі, коли в навчальних закладах здійснюється підготовка фахівців з професій, що належать до типу “людина – людина”, доцільно обов’язково включити в цикл професійно орієнтованих предметів курси “Основи психології”, “Психологія особистості”, “Психологія людських взаємин”, “Психологія спілкування”, “Психологія ділового спілкування”.

Особливу увагу слід приділяти роботі практичного психолога у гуртожитку професійно-технічного навчального закладу, яка орієнтована на вирішення психологічних проблем виховання, соціалізації та професійного становлення учнів у позааудиторний час. Цей напрям діяльності обов’язково включений у річний план роботи психологічної служби і передбачає:

- відповідно до державних програм, орієнтованих на виховання і збереження здоров’я молодого покоління, розвиваючі, профілактичні, корекційні, відновлювальні, просвітницькі, профорієнтаційні заняття, бесіди тощо;
- захист інтересів учня як особистості, що розвивається, забезпечення умов для її повноцінного особистісного і соціального становлення;
- запобігання випадкам проведення психодіагностики особами, які не мають відповідної фахової підготовки;
- надання необхідної допомоги педагогічному колективу, адміністрації, батькам, усім учасникам навчально-виховного процесу в забезпеченні нормального психічного розвитку учнів, реалізації особистісно орієнтованого підходу в навчанні та вихованні молодого покоління;
- проведення обстеження та консультування учнів, які не встигають, мають відхилення в поведінці і надання відповідних рекомендацій керівництву

навчального закладу, кураторам груп, майстрам виробничого навчання, вихователям, батькам.

Психологічна служба в системі освіти України пройшла етап становлення; соціальна й педагогічна практика довела ефективність психологічного супроводу навчально-виховного процесу в ПТНЗ для підвищення якості фахової підготовки молоді. Учні, які своєчасно отримали психологічну підтримку, швидше позбуваються соціального інфантилізму, хибних очікувань та ілюзій щодо навчання та оволодіння професією; чітко бачать себе в обраній професії; швидше набувають професійно значущих знань, умінь навичок: передбачати результат своєї праці, доводити розпочату справу до кінця; навчаються керувати собою, контролювати свої дії та нести за них відповідальність. У результаті отримана кваліфікація – це не лише наявність відповідної професійної підготовки, а й показник соціально-психологічної зрілості молодого фахівця.

Вважаємо, що для забезпечення оптимальних психолого-педагогічних умов становлення майбутніх фахівців, підвищення рівня їх професійної підготовки, соціалізації та адаптації до діяльності в трудовому колективі необхідно дослідити проблеми конструктивного впровадження практичної психологічної допомоги в навчальний процес, налагодження співпраці психологів з адміністрацією та інженерно-педагогічними працівниками ПТНЗ, з батьками й опікунами підлітків, застосування педагогами сучасних психологічних підходів, розроблення психологічних рекомендацій стосовно стилю педагогічного впливу тощо. Подальший розвиток і вдосконалення психологічної служби в системі професійно-технічної освіти уможливлують пошук оптимальних шляхів оновлення навчально-виховного процесу, втілення в життя принципів індивідуалізації, диференціації, гуманізації навчання на основі розуміння запитів, цінностей, цілей учнів.

1. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000.
2. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 1999.

3. Про затвердження “Стратегії розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.” / Наказ Міністерства освіти і науки України № 734 від 17.09.2004 р.
4. Програма розвитку психологічної служби системи професійно-технічної освіти Львівської області на період до 2008 року / Додаток до Наказу Комітету професійно-технічної освіти Головного управління освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації № 276 від 24 листопада 2004 р.
5. *Роменець В. А.* Психологія творчості: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001.
6. *Руденко Л. А., Павлова Г. В.* Специфіка роботи практичного психолога у професійно-технічному навчальному закладі: Методичні рекомендації. – 2-е вид., доп. – Львів, 2005.

Лариса Руденко

Психологічна служба у професійній освіті як чинник становлення особистості підлітка

У статті висвітлені завдання й напрями діяльності психологічної служби в професійній освіті щодо психологічної допомоги молоді, яка проходить період фахового становлення.

Відомості про автора:

Руденко Лариса Анатоліївна – завідувач відділу практичної психології Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.